

Relacions entre la formació de l'entrenador esportiu i la formació del professor d'Educació Física

Dr. Sergio José Ibáñez Godoy

*Professor de la Facultad de Ciencias del Deporte
Universidad de Extremadura*

Dr. Jesús Medina Casaubón

*Professor de la Facultad de Ciencias de la Actividad Física
y el Deporte
Universidad de Granada*

Paraules clau

entrenadors esportius, professors d'educació física, models de formació, relacions professor d'Educació Física-entrenador esportiu

Abstract

In the formation of the Sport Trainers curricular uniformity doesn't exist and neither, an academic and scientific tradition that explains the way to continue in the formation of these Trainers.

We believe that between the formation of Teacher of Physical Education and that of the Sport Trainer many similarities exist. In this study we want to show some of the relationships that can settle down between the Sport Trainer's Formation and the Formation of Teacher of Physical Education. We analyze the relationships among Sport Trainer's models and the models of formation of the Professor that allow to establish bonds between both fields.

Resum

En la formació dels entrenadors Esportius no existeix uniformitat curricular i tampoc una tradició acadèmica i científica que expliqui com actuar en la formació d'aquests tècnics esportius.

Creiem que entre la formació del Professor d'Educació Física i la de l'Entrenador Esportiu existeixen moltes similituds. En aquest estudi pretenem mostrar algunes de les relacions que es poden establir entre la Formació de l'Entrenador Esportiu i la Formació del Professor d'Educació Física. Analtzem les relacions entre els models d'Entrenador Esportiu i els models de formació del Professor que permetin establir vincles entre tots dos camps.

Introducció

Durant les últimes dècades, en l'àmbit de l'entrenament esportiu, les Federacions Esportives a través de les Escoles d'Entrenadors respectives, han titulat multitud d'entrenadors en cada una de les modalitats esportives. Dins de cada especialitat esportiva s'han establert nivells o escales formatives per afrontar amb èxit la preparació dels esportistes i assolir uns objectius o resultats. Fins fa uns anys no ha existit una equiparació teòrica del procés formatiu seguit per titular a cada un dels entrenadors de cada especialitat esportiva; no existeix uniformitat en els currícula, no s'ha estructurat d'igual manera els nivells formatius, atorgant la responsabilitat formativa a cada una de les diferents Federacions Esportives, i segueixen models molt diferents. Per tant podem afirmar que el nivell dels entrenadors esportius espanyols és heterogeni, podem trobar-nos entrenadors de diferents modalitats esportives amb el mateix nivell de titulació però amb un grau de formació diferent, i fins i tot, i encara més greu, entrenadors de la mateixa modalitat esportiva i amb el mateix nivell de titulació havent cursat programes formatius molt dispars.

La formació de l'entrenador esportiu a Espanya comença després de la creació de les primeres Federacions Esportives, les quals neixen a començaments del segle XX, i el seu funcionament, en línies generals, es regeix per la Llei d'Associacions de 1887. Des d'aquests moments cada Federació estableix les primeres directrius per formar i titular als futurs entrenadors de la seva modalitat esportiva. Les successives prescripcions legals posteriors han tractat de regular el marc esportiu del nostre país ratificant a les Federacions com els òrgans encarregats de formar als seus tècnics (*Decreto de 22 de agosto de 1938, Constitución y Reconocimiento como Consejo Nacional de Deportes del Comité Olímpico Español; Decreto de 22 de febrero de 1941 de creación de la Delegación Nacional de Deportes; Ley sobre Educación Física de 23 de diciembre de 1961; Ley General de Cultura Física y del Deporte de 31 de marzo de 1980*) sense que existeixi l'obligació d'unificar criteris entre elles. Serà la *Ley del Deporte de 15 d'octubre de 1990* la que possibiliti unificació de la formació del tècnic esportiu, passant a tenir un caràcter més rigorós, al mateix temps que es preveu l'establiment d'uns ensenyaments mínims. La promulgació del R.D. 594/1994 de 8 d'abril sobre *Enseñanzas y Títulos de los Técnicos Deportivos i més recentment el R.D. 1913/1997 de 19 de diciembre de 1997, pel qual configuren com a ensenyaments de règim especial els conduents a l'obtenció de titulacions de tècnics esportius, s'aproven les directrius generals dels títols i dels corresponents ensenyaments mínims*, són els primers passos per regular i equiparar la formació de l'entrenador esportiu, tant a nivell acadèmic com social, assemblant-la a la d'altres professionals com els docents. Com podem apreciar, en la formació de l'entrenador esportiu no hi ha una llarga tradició acadèmica ni científica, és a dir,

no existeix una experiència dilatada que avaluï o expliqui la forma d'afrontar la formació de l'entrenador esportiu. A més a més, a penes trobem estudis o investigacions sobre la formació de l'entrenador esportiu en els quals s'indiquin els aspectes a considerar sobre l'esmentada formació i les directrius a seguir per millorar-la. D'altra banda, tampoc coneixem res sobre estudis o experiències que relacionin la pràctica professional i les demandes actuals amb el període de formació de l'entrenador esportiu.

Malgrat tot, en la formació del professor existeix una llarga experiència avalada per molts anys de treball acadèmic i multitud d'estudis i investigacions científiques que han permès entre altres coses millorar la formació del professorat, adaptar-la a les noves demandes socials i educatives i relacionar el període de formació amb l'activitat professional. Pel que fa a la formació del professorat d'Educació Física aquesta tradició és més recent al nostre país, trobant referències bibliogràfiques i investigacions en aquest sentit en les últimes dècades, en les quals poden trobar-se aportacions interessants per a la formació de l'entrenador esportiu. En el camp de la formació del professor d'Educació Física entre altres molts estudis podem destacar la línia d'investigació iniciada per Delgado (1989) que fins l'actualitat ha produït una gran quantitat d'investigacions sobre la formació i actualització del professor d'Educació Física. Aquesta línia d'investigació es consolida amb la creació del Grupo de Investigación de la Junta de Andalucía "Formació i Actualització del Professor-Entrenador Esportiu", en el qual s'integra, de forma nova, per al seu estudi la formació del professor i de l'entrenador.

Malgrat que existeixen notables diferències entre tots dos contextos formatius podem establir una sèrie de relacions positives entre els dos, ja que la formació del professor i la del tècnic esportiu guarden unes certes similituds, perquè en

ambdues l'objectiu principal és la formació de formadors o preparadors, encara que els àmbits d'aplicació i desenvolupament professionals siguin diferents. Serà en els objectius o resultats a assolir, en les característiques i peculiaritats del seu desenvolupament professional, en els continguts a transmetre i mètodes a aplicar on trobarem les diferències més rellevants.

A més a més, com veurem més endavant aquestes relacions són més estretes amb la formació del professor d'Educació Física, ja que entre altres moltes coses els continguts de la formació són específics, és a dir, continguts fisicoesportius.

En l'estudi que desenvolupem a continuació aprofundirem sobre aquestes relacions i sobre les possibles aportacions entre aquests dos camps. Fonamentalment amb aquest estudi tractarem de:

- Analitzar les relacions que existeixen entre els models de Formació de l'Entrenador Esportiu i els models de Formació del Professor.
- Conèixer les relacions que es poden establir entre la Formació de l'Entrenador Esportiu i la Formació del Professor d'Educació Física.

Relacions entre els models d'entrenador esportiu i els models de formació del professor d'Educació Física

Hi ha diversos estudis en els quals es tracta d'establir diferents models d'entrenador, basant-se en un criteri predominant. Tausch (1977) estableix tres grans models d'entrenador: *model Autocràtic, model Integrador i Social i model de Deixar Fer*, basant-se en la direcció, conducció i control de l'entrenament i en l'emocionalitat o relació afectiva que s'estableix entre l'entrenador i el jugador (Figura 1).

Des de l'esquema recollit en la Figura 1 serà més fàcil comprendre la definició dels models d'entrenador segons Tausch (1977):

- **El model d'entrenador Autocràtic** es basa en una alta direcció i control de l'activitat per part de l'entrenador junt amb un cert menyspreu i antipatia cap al jugador, relació freda i distant entre tots dos.
- **El model d'entrenador Integrador i Social** és aquell en el qual el control i direcció de l'activitat és neutra, perquè no està completament dirigida per l'entrenador donant peu a la intervenció del jugador, i existeix estima, simpatia, en la relació entre l'entrenador i el jugador.
- **El model d'entrenador que Deixa Fer** es fonamenta en una escassa direcció i control de l'activitat per part de l'entrenador, permetent que el jugador intervingui en gran mesura i en què la relació emocional entre entrenador i jugador pot ser neutra o lleugerament positiva.

D'altra banda Chelladurai i Haggerty (1978) proposen un model normatiu d'estils de decisió en l'entrenament basat en set problemes rellevants del context esportiu: *la pressió temporal, la qualitat de decisió requerida, l'apertura informativa, la complexitat del problema, l'acceptació grupal, el poder de l'entrenador i la integració grupal*. Després de l'anàlisi pormenoritzada d'aquests elements estableixen tres estils de decisió esportiva, que realitzen els entrenadors: *Estil Autoritari, Estil Participatiu, Estil de Delegació*.

Bauer i Ueberle (1984) estableixen l'existència de tres grans models o estils d'entrenador amb característiques específiques, desenvolupant les seves diferències. Es tractaria de *l'Estil Autocràtic, l'Estil Integrador i Social i l'estil de Deixar Fer*. Aquests tres models d'entrenador també són recollits per Martens i col·laboradors (1989) que proposen i desenvolupen l'existència de tres estils

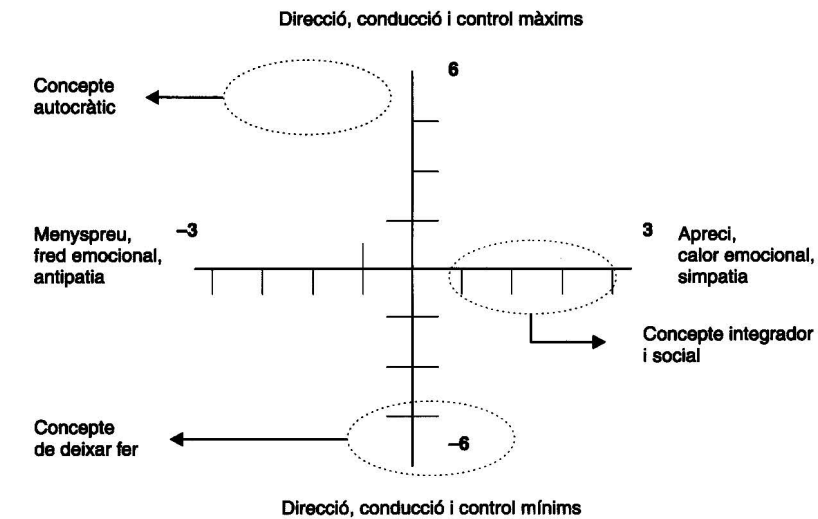

Figura 1. Models d'entrenador segons Tausch (1977).

d'entrenament: *L'Estil Autoritari, l'Estil Sumís i l'Estil Cooperatiu*.

D'altra banda, en l'àmbit del professorat trobem diversos models de formació del professor, de tots ells recollim per la seva rellevància els quatre grans models que estableix Zeichner (1983) (Figura 2):

- **El model Conductista i el Model Tradicional** es basen en la recepció i transmissió de les teories i continguts de reconeguda eficàcia emprant metodologies i estratègies acceptades i validades.
- **El model Personalista** basat en una formació personal i reflexiva del professor mitjançant la utilització de les teories ja reconegudes i eficaces.
- **El model Orientat a la Indagació** és aquell en el qual el professor es forma amb una actitud crítica davant del procés educatiu mitjançant la recerca de les teories i fonaments per a cada situació.

Les concepcions generals de models d'entrenador presentada per Tausch i del professor recollida per Zeichner es troben, al nostre entendre, relacionades i existeix un cert paral·lelisme entre els models que propugna, cada un en el seu

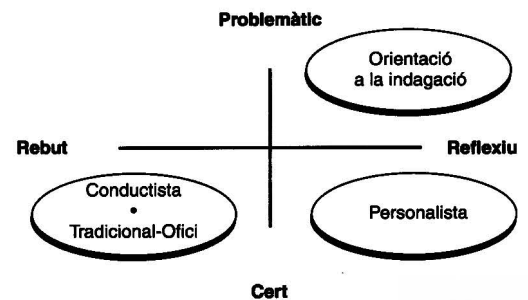

Figura 2. Paradigmes de formació del professorat segons Zeichner (1983).

àmbit. És més, tots dos plantejaments es complementen ja que un dels models desenvolupats per Zeichner porta implícita la utilització d'un estil, un control i una relació emocional en la seva aplicació pràctica. Aquesta podria establir-se de forma genèrica, identificant cada model amb una posició determinada.

Aquesta relació pot construir-se seleccionant aquestes dues dimensions, com recollim en la figura 3:

- Rebut & Menyspreu, fred emocional V.S. Reflexiu & Estima, calor emocional.

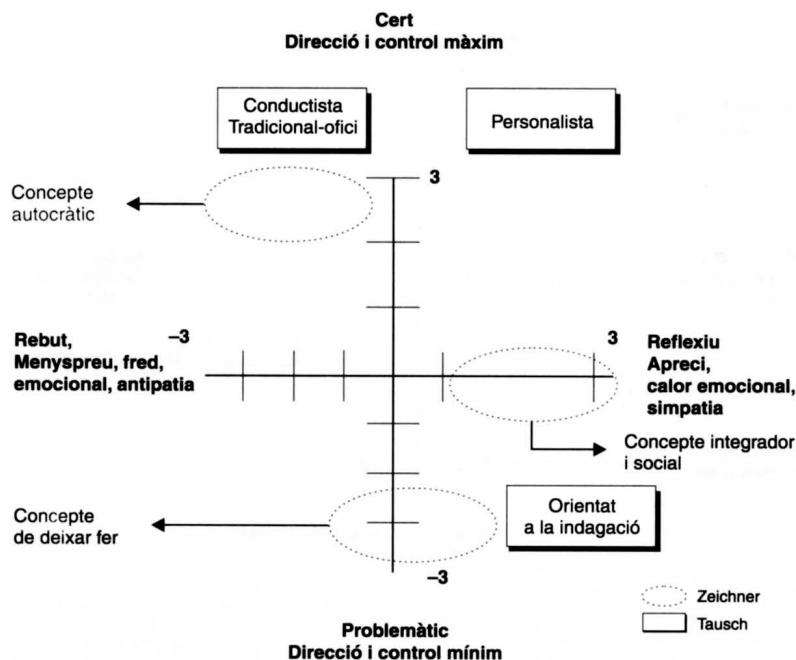

Figura 3. Dimensió relacional dels models d'entrenador/professor, segons Ibáñez (1996).

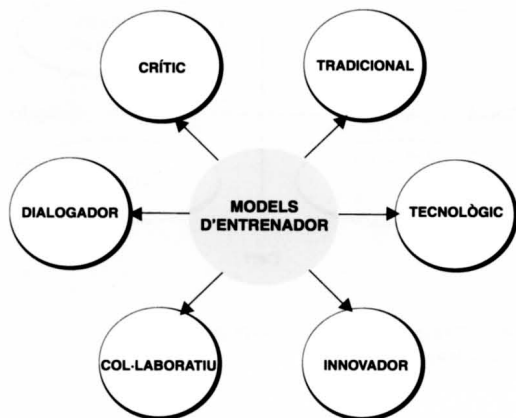

Figura 4. Models d'entrenador basats en el rol predominant, segons Ibáñez (1997b).

- Problemàtic & Direcció i control mínims V.S. Cert & Direcció i control màxims.

El resultat d'aquesta correlació ofereix la següent tipologia:

- Els models Conductistes i Tradicional-Ofici estarien impregnats d'una alta

càrrega autocràtica (Alta direcció i menyspreu).

- El model Personalista estaria subjecte a una alta direcció però tendent a generar un clima d'estima relacional.
- El model Orientat a la Indagació no es mantindria en una alta direcció i control de l'activitat (neutralitat), permetent l'aparició d'estima i calor emocional en la relació.
- L'actitud permissiva, de deixar fer, no té una relació directa amb cap dels models plantejats per Zeichner, ja que es tracta d'una posició, una actitud individual del professor/entrenador, i es pot donar en qualsevol dels models anteriorment descrits.

Des d'aquestes relacions entre els models de formació del professor i de l'entrenador i després d'una exhaustiva revisió bibliogràfica, Ibáñez (1996) estableix una nova classificació dels models de l'entrenador esportiu basats en el rol que predomina en les accions que

l'entrenador realitza durant l'entrenament i la competició, que com veurem a continuació facilitaria encara més l'establiment de paral·lelismes entre la formació del professor i la del tècnic esportiu. Els models de formació de l'entrenador esportiu establerts per Ibáñez (1997b) són els següents: *l'entrenador Tradicional, Clàssic; l'entrenador Tecnològic, Tecnòcrata; l'entrenador Innovador, Creatiu; l'entrenador Col·laboratiu, Cap d'un equip de treball; l'entrenador Dialogador, Fabulador**; *l'entrenador Crític, Inconformista* (Figura 4). Cada un d'aquests models d'entrenador ha estat elaborat després de l'anàlisi de sis variables (la filosofia d'entrenament, l'estil d'entrenament, els mitjans i recursos materials, el clima d'entrenament, la relació amb els ajudants o col·laboradors i la relació amb els jugadors –figura 5–), conferint-los unes característiques específiques que ens ajuden a diferenciar-lo d'un altre. És ben cert que en la realitat és prou difícil trobar un entrenador que s'assembli exactament a un model concret, ja que els tècnics esportius en alguna ocasió adopten rols diferenciats, depenent del context i circumstàncies en les quals es troben. Amb l'objecte d'evitar dubtes, Ibáñez (1997a) estableix quatre variables prèvies que afecten a cada model d'entrenador. Aquestes variables són: *L'actitud davant de l'entrenament, el procés de formació previ, la programació i la implicació professional*. En molts casos, aquestes variables han estat emprades per diferents autors com a criteri per establir una tipologia o model d'entrenador. Si s'integren els models de formació de l'entrenador d'Ibáñez (1997b) amb els models de formació del professorat de Zeichner (1983) ens resultarà molt més fàcil trobar relacions entre la formació del professor i la de l'entrenador esportiu, que en la integració realitzada anteriorment entre els models de Zeichner (1983) i els models de Tausch (1977).

* Al 1997 havíem anomenat aquesta tipologia d'entrenador com psicològic/dialogador. Optem per modificar la primera accepció, psicològic, per evitar la possible relació i associació amb un altre col·lectiu de professionals que treballen dins del context esportiu.

A més a més, en la integració Zeichner (1983)-Ibáñez (1997b) que presentem a continuació, les relacions són molt més nombroses, més estretes i aclaridores, doncs des d'elles podrem analitzar amb molta més gran facilitat les possibles aportacions avantatjoses entre la formació del professor d'Educació Física i la formació de l'entrenador esportiu.

Esquemàticament les relacions que es poden establir entre els models de Zeichner (1983)-Ibáñez (1997b) són les següents:

L'Entrenador Tradicional/Clàssic reuneix elements i característiques que el poden relacionar amb tres models de professor. Es relaciona amb el model personalista pel caràcter autodidacta de molts dels entrenadors, sobretot després de la seva formació inicial, és a dir en la formació permanent. Es relaciona amb el model competencial a causa de la recerca de les actituds, mitjans i competències més eficaces. Però considerem que la major relació és amb el model Tradicional-Ofici, ja que l'entrenador acostuma a repetir, transmetre els models i patrons apresos durant la seva formació, limitant-se a la utilització de les tècniques més eficaces. Per aprofundir i conèixer encara més els continguts d'ensenyament, acostuma a parcel·lar i dividir els elements esportius en compartiments estancs: Tècnica, Tàctica, Preparació Física, Preparació Psicològica, etc. sense tenir una visió global de tots ells.

L'Entrenador Tecnològic, Tecnòcrata, es relaciona amb diversos models de professor. La relació amb el model personalista està latent, pel ja esmentat caràcter autodidacta de la formació de l'entrenador. La principal relació amb un model de formació del professor l'establim amb el model competencial, ja que aquest tipus d'entrenador busca per damunt de tot l'eficàcia dels mètodes i sistemes que empra, recolzant-se per a això en recursos tecnològics. A causa d'aquesta última característica, també pot relacionar-se amb el model orientat a la

Indagació, per allò de la recerca de solucions adients per a cada situació i per l'ús de la tecnologia com instrument de treball.

L'Entrenador Innovador, Creatiu, té dues relacions fonamentalment: la que s'estableix amb el model Personalista i amb el model Orientat a la Indagació. L'estudi de la realitat per buscar noves solucions, d'altres formes de resoldre els problemes, l'aplicació de sistemes i mètodes no convencionals el col·loca

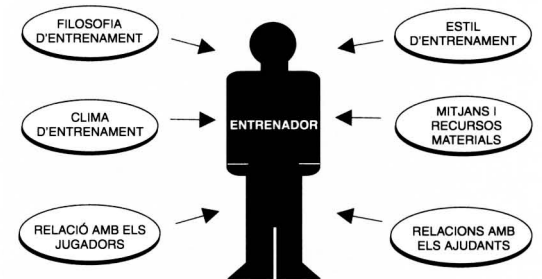

Figura 5. Variables amb les quals es defineixen els models d'entrenador, segons Ibáñez (1997b).

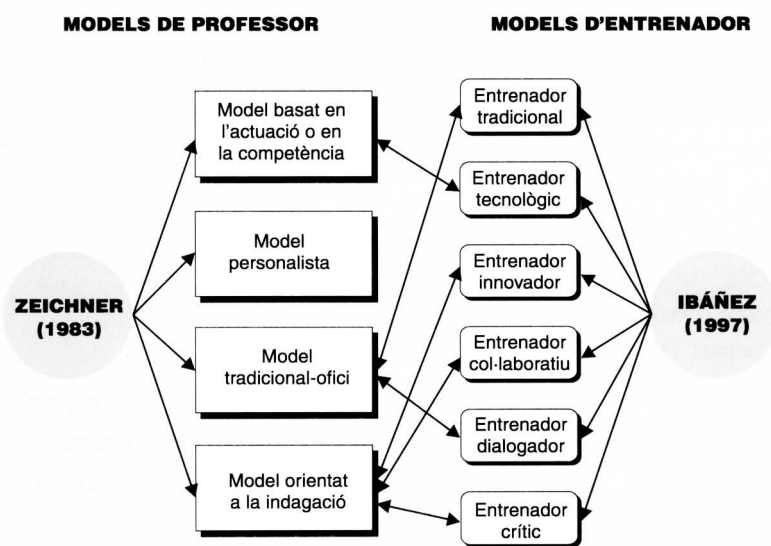

Figura 6. Principals relacions entre els models de formació del professorat, segons Zeichner (1983) i els models d'entrenador segons Ibáñez (1997b).

molt a prop del model Orientat a la Indagació. Aquesta recerca acostuma a realitzar-se de forma autodidacta, explorant, experimentant i comprovant l'eficàcia de les seves teories.

L'Entrenador Col·laboratiu, Cap d'un equip de treball, el relacionem de forma semblant al model anterior, encara que amb algun matís diferenciador. Segueix tenint aquell caràcter autodidacta, encara que menys accentuat, perquè és capaç d'envoltar-se d'un grup de treball, experts, dels quals pot aprendre. La seva relació fonamental és amb el model Orientat a la Indagació, perquè el treball en grup ha de fona-

mentar-se en la reflexió i comunicació entre els membres de l'equip amb l'objecte d'unificar criteris i ajuntar els esforços i el treball que cada un desenvolupa en la seva parcel·la, ja que de no ser així, no es tractaria d'un autèntic treball en grup, sinó de múltiples treballs individuals sumats.

L'Entrenador Dialogador, Fabulador, posseeix, sota el nostre punt de vista, una triple relació. Té un gran component autodidacta, personalista, perquè la seva experiència l'ha conduït a actuar d'aquella forma. La recerca de les estratègies més eficaces el relaciona amb el model Competencial, però l'element de major rela-

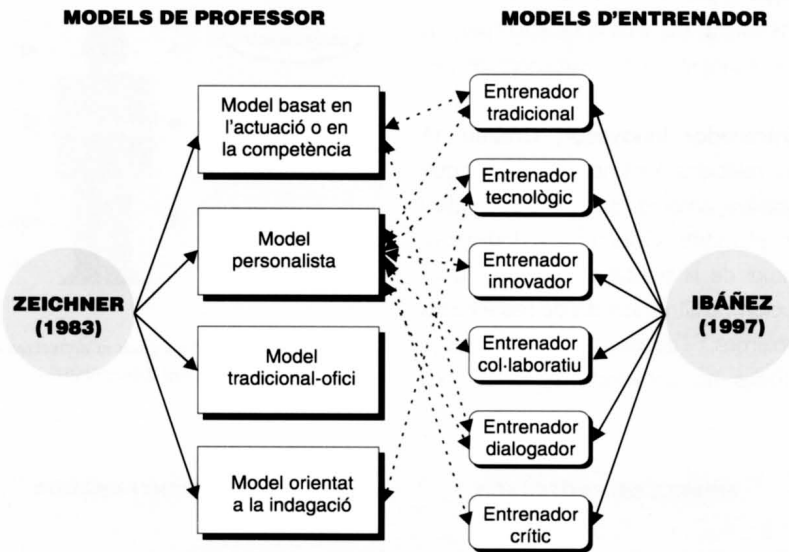

Figura 7. Relacions secundàries entre els models de formació del professorat, segons Zeichner (1983) i els models d'entrenador segons Ibáñez (1997b).

ció el trobem amb el model Tradicional-Ofici, ja que aquest tipus d'entrenador coneix els elements que envolten l'esport, i sap influir sobre ells per a l'obtenció de resultats.

L'Entrenador Crític, Inconformista es relaciona clarament amb el model Orientat a la Indagació, encara que no exempt d'aquell tarannà personalista. El grau de reflexió i actitud crítica davant del problema de l'entrenament pot arribar a ser obsessiu, es potencia aquesta actitud, i es genera un alt índex d'insatisfacció. Això pot ser degut al caràcter autodidacta de la seva formació que l'ha portat a la recerca individual de solucions mitjançant un tarannà crític davant de les diferents situacions que li planteja l'esport.

En la figura 6 presentem de forma gràfica les principals relacions trobades entre els models de formació del professorat de Zeichner (1983) i els models de formació de l'entrenador esportiu establerts per Ibáñez (1997b).

En la figura 7 presentem de forma gràfica les relacions secundàries que al nostre parer es produeixen entre els models de formació del professorat de Zeichner (1983) i els models de formació de

l'entrenador esportiu establerts per Ibáñez (1997b).

Relacions entre la formació del professor d'educació física i del tècnic esportiu

Les relacions entre la formació del professor i la formació de l'entrenador, com ja hem esmentat anteriorment, es fan encara més patents en el cas del professor d'Educació Física ja que entre altres coses els continguts específics de la formació del professor d'Educació Física tenen molts punts en comú amb els de la formació de l'entrenador esportiu.

Existeixen alguns estudis que tracten d'analitzar concretament les relacions entre la formació del professor d'Educació Física i la de l'entrenador esportiu. Així, Lawson (1983) recull que la influència rebuda pels alumnes/jugadors durant la seva etapa formativa és determinant a l'hora de prendre la decisió de ser professor o entrenador.

En aquesta línia i aplicat a la formació del professorat, López Sánchez i col. (1994) analitzen el perfil personal dels alumnes

aspirants a mestre especialista en Educació Física a Jaén. Destaquem els següents resultats obtinguts del seu estudi, centrant-nos en l'aspecte vocacional:

- Un 69,85% dels alumnes havien realitzat prèviament activitat física de forma regular, davant del 6,49% que no.
- Un 22,52% dels alumnes són entrenadors esportius, davant d'un 53,44% que no ho són.
- Un 25,58% dels alumnes accedeixen als estudis per vocació esportiva, davant d'un 25,19% que ho fan per vocació docent.

Aquestes dades ens fan veure l'estreta relació existent entre la formació de l'especialista a Educació Física amb la de l'entrenador; no són camins professionals independents, sinó que existeix molta relació entre tots dos.

És habitual que el professor d'Educació Física es dediqui també a tasques d'entrenament fora del seu horari escolar, així com que un nombre elevat d'aspirants a la carrera docent tinguin experiències esportives com jugadors o com entrenadors.

Granda (1996) recull que les experiències prèvies són de gran importància en les perspectives dels professors d'Educació Física en fase de formació. Respecte a això afirma que un alt percentatge d'alumnes matriculats en programes de formació de professors d'Educació Física van ser inicialment atrets pel seu interès original de ser entrenadors.

A més a més de tots aquests estudis i de les relacions establertes anteriorment entre els diferents models d'entrenador i de formació del professor, podem dir que aquestes relacions són encara més estretes i recíproques entre l'entrenador esportiu i el professor d'Educació Física per les següents raons:

- Les experiències prèvies com jugador de major o menor nivell en els esports que

posteriorment desenvoluparà com a professor d'Educació Física o entrenador esportiu d'aquell esport concret.

- Les característiques similars dels continguts o matèries a treballar, encara que posteriorment es desenvolupin amb matisos diferents degut a les peculiaritats de l'ensenyament o de l'entrenament. Durant les classes d'Educació Física es desenvolupen entre altres, continguts esportius, mentre que durant l'entrenament es desenvolupa un contingut esportiu específic.
- En els dos àmbits, encara que amb tons diferents, es tracta d'un procés d'ensenyament-aprenentatge dirigit per un entrenador/professor cap a un jugador/alumne.
- El context d'ensenyament-aprenentatge és pràcticament idèntic, i també en algunes ocasions el tipus de material i recursos a utilitzar són molt semblants.
- En tots dos casos, tant l'entrenador com el professor, prèviament al desenvolupament de l'ensenyament o de l'entrenament han de realitzar un diagnòstic dels jugadors/alumnes per elaborar la programació d'acord amb les seves característiques i capacitats, i en base a uns objectius a assolir.
- Les competències de l'entrenador i del professor durant el procés d'ensenyament-aprenentatge són pràcticament semblants:
  - ◆ Planificar i programar.
  - ◆ Informar sobre les activitats o exercicis a realitzar.
  - ◆ Organitzar i controlar.
  - ◆ Corregir o aportar feedback.
  - ◆ Facilitar les relacions socioafectives, i per tant, un bon clima del grup.
  - ◆ Avaluar.

Conclusions i propostes

Pel que hem analitzat en aquest estudi, resulta evident l'estreta relació entre la

formació del professor d'Educació Física i la formació de l'Entrenador Esportiu.

Considerem necessari establir vincles entre aquests dos àmbits per analitzar les transferències positives que des del camp de la formació del professorat es poden donar cap a la formació de l'entrenador esportiu.

L'aplicació de la nova legislació en titulacions esportives ha de permetre establir noves aportacions que des d'aquest estudi s'introdueixin immediatament durant el procés de formació de l'entrenador esportiu.

Així doncs, en el disseny dels programes de formació de l'Entrenador Esportiu s'han de considerar aquestes relacions per incorporar les aportacions que es produeixen de la investigació del professorat en general i del d'Educació Física en particular.

Bibliografia

- BAUER, G. i UEBERLE, H. (1984). *Fussball. Faktoren der Leistungsspieler und Mannschaftsführung*. Verlagsgesellschaft mbH, Munic.
- CHELLADURAI, P. i HAGGERTY, T.R. (1978). "A normative model of decision styles in coaching". *Athletic Administrator*, núm. 13, pàg. 6-9.
- DELGADO, M.A. (1989). *Influencia de un entrenamiento docente durante las Prácticas Docentes sobre algunas de las Competencias del Profesor de Educación Física*. Tesi Doctoral. Universidad de Granada, Servei de Publicacions de la Universidad de Granada.
- GRANDA, J. (1996). *Análisis de la fase interactiva de la enseñanza y de las planificaciones de maestros especialistas en educación física en la fase pre-servicio (formación inicial) y noveles (primer o segundo años de docencia). Aportaciones para una propuesta en el currículum formativo inicial de maestros especialista en Educación Física*. Tesi Doctoral. Universidad de Granada. Melilla.
- IBÁÑEZ, S.J. (1996). *Análisis del proceso de formación del entrenador español de baloncesto*. Tesi Doctoral. Universidad de Granada. Granada.
- IBÁÑEZ, S.J. (1997a). "Variables que afectan al establecimiento de los modelos de entrenador en baloncesto". *Habilidad Motriz*, núm. 10, pàg. 30-37. COPLEF Andalucía. Córdoba.
- IBÁÑEZ, S.J. (1997b). "Los modelos de entrenador deportivo basados en el rol predominante". *Revista Española de Educación Física y Deportes*, vol. 4, núm. 4, pàg. 35-42. Consejo General de COPLEF. Madrid.
- LAWSON, H.A. (1983). "Toward a model of teacher socialization in Physical Education". *Journal of Teaching in Physical Education*, núm. 3, pàg. 3-15.
- LLEI 10/1990, de 15 d'octubre, DE L'ESPORT. B.O.E. núm. 249, de 17 d'octubre de 1990.
- LÓPEZ, J.M. i cols. (1984). *Perfil personal de los alumnos aspirantes a maestro especialista en Educación Física, de las cuatro primeras promociones de la Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación. Sección Magisterio de la Universidad de Jaén*. Dins *Didáctica de la Educación Física: Diseños Curriculares en Primaria*. D.A. (1994). Edita Wanceulen, Sevilla.
- MARTENS, R. i Cols. (1989). *El Entrenador. Nociones sobre Psicología, Pedagogía, Fisiología y Medicina para conocer el éxito*. Editorial Hispano Europea, S.A. Barcelona.
- MEDINA CASAUBÓN, J. i DELGADO, M.A. (1995). "Técnicas de trabajo en grupo en la formación inicial del profesorado de Educación Física". *Congrés de les Ciències de l'Esport, l'Educació Física i la Recreació*. (pàg. 673-680). Institut Nacional d'Educació Física de Catalunya. Lleida.
- REAL DECRET 594/1994, de 8 d'abril, sobre ensenyaments i títols dels Tècnics Esportius. B.O.E. núm 102, de 29 d'abril de 1994.
- REAL DECRET 1913/1997 de 19 de desembre de 1997, pel qual es configuren com ensenyaments de règim especial els conduents a l'obtenció de titulacions de tècnics esportius, s'aproven les directrius generals dels títols i dels corresponents ensenyaments mínims. B.O.E. núm 20, de 23 de gener de 1997.
- TAUSCH (1977). *Erziehungspsychologie*. Verlag für Psychologie, Göttingen.
- ZEICHNER, K.M. (1983). "Alternative paradigm of teacher education". *Journal of Teacher Education*, XXXIV, núm. 3.